

Bandsjö – Torsboda

Arkeologisk utredning inför anläggandet
av ny kraftledning

Håssjö, Ljustorp och Timrå socknar, Timrå kommun, Västernorrlands län

Anna Engman

RAPPORT – JAMTLI 2023:16
ISSN 1654-2045

Utgivning och distribution:
Jamtli
Box 709
831 28 Östersund
Tel. 063 - 15 01 00

© Jamtli 2023

Redigering och layout av framsida: Lena Ljungkvist
Framsidesbild: Lögdö masugn. Foto: Anna Engman.

Jamtli medger spridning av dokumentationsmaterialet med Creative Commons-licensen CC BY, undantaget Lantmäteriets kartor samt annat upphovsrättsskyddat material.

ISSN 1654-2045

Innehållsförteckning

Sammanfattning	1
Bakgrund.....	1
Syfte	1
Frågeställning	2
Metod och genomförande.....	2
Kulturmiljöbeskrivning (känd fornlämningsbild).....	2
Utredningens genomförande och resultat.....	3
Genomförande	3
Resultat	3
Tolkning och ytterligare åtgärder	9
Källor	11

Sammanfattning

Utredningen visade att det utefter den tänkta sträckningen för kraftledningen mellan Bandsjö och Torsboda fanns 42 lämningar fördelade på 39 punktobjekt och 3 ytobjekt. Av dessa är 33 bedömda som fornlämningar, 6 som övriga kulturhistoriska lämningar och 3 som möjliga fornlämningar.

Jamtli's bedömning är att det inte behövs ytterligare utredningar eller undersökningar inför byggarbetet då inga lämningar är ytstora och behöver vara ett hinder för dragningen av kraftledningen. Det finns heller inga ytor som är intressanta för en ytterligare utredning (steg 2).

Bakgrund

Med anledning av att en ny kraftledning ska anläggas mellan Bandsjö och Torsboda utanför Timrå i Timrå kommun inkom NEKTAB AB med en förfrågan till Jamtli om att göra en arkeologisk utredning av sträckningen.

Det utredda området är 3,8 mil långt och 100 m brett (4 km²) och sträcker sig från Bandsjön i väster till Torsboda i öster. Utredningsområdet ligger i Indalsälvens utlopp norr om Timrå och Stavreviken. Till största delen sträcker sig området genom kustnära skogsmark.

Figur 1. Översiktskarta över utredningsområdet. Utredningsområdet markerat med blå begränsningslinje.

Syfte

Syftet med den arkeologiska utredningen är att ta reda på om fornlämningar är belägna efter den planerade kraftledningens sträckning. Antikvarisk status fastställs för de eventuella lämningar som påträffas. Vidare ska utredningen utgöra underlag för Länsstyrelsens kommande prövning enligt Kulturmiljölagen.

Frågeställning

Sammanfaller med ovanstående syfte.

Metod och genomförande

Arbetet utfördes som en fördjupad inventering och följde de riktlinjer och den praxis som utarbetats av Riksantikvarieämbetet vad gäller registrering och bedömning av påträffade lämningar.

Inventering innebär en systematisk terrängrekognoscering där, förutom rent okulär besiktning, jordsond används för att bedöma t.ex. osäkra härdar och vallar runt gropar med mera. Om så behövs kan spade eller hacka användas för att t.ex. ta bort torvtäcke där man misstänker att spår efter en stenåldersboplats eller järnframställningsplats kan döljas under torven. Vid registreringen används GPS kopplad till fältdator med GIS-program. Grunddata i programmet utgörs av fornminnesregister, fastighetskarta, ortofoto, hillshadebilder (laserdata) och shapefiler med utredningsområdet. All registrering kommer att ske digitalt redan i fält. Nypåträffade forn- och övriga kulturhistoriska lämningar kommer att registreras i KMR.

Förberedelsearbetet har innehållit genomgång av arkivmaterial och lantmäterikartor etc. för att dels finna uppgifter om intressanta platser men även för att bilda sig en uppfattning om områdets historia och möjligheter.

Kulturmiljöbeskrivning (känd fornlämningsbild)

Vattnet efter inlandsisen började dra sig tillbaka i området för ca 9000 år sedan. För 8000 år sedan var delar av utredningsområdet en del av kusten med små uddar och holmar. Under perioden för 6-7000 år sedan hade i stort sett hela området höjt sig över havsytan och det är bara i anslutning till dagens Indalsälva och Ljustorpsån som fortfarande ligger under vatten.

I byarna runt Stavreviken finns det lämningar från järnålder och tidig medeltid med ett antal gravar (högar och stensättningar) och en fornborg. Äldre lämningar från tiden före järnåldern verka vara få. Det finns en fyndplats för en skifferkniv i anslutning till Bergeforsens kraftverk och en stenyx NV om Lögdö bruk.

De skriftliga källorna belägger byar och gårdar i området från 1315 och framåt. Äldsta belägg är för Hässjö socken som nämns 1315 och sen Fjäl och Ri (1409), Västanbäck och Lunde (1535) och Lögdö (1684) (Ortnamnsregistret, ISOF). Troligtvis har det i området funnits fast bebyggelse från åtminstone senare delen av järnåldern och framåt vilket gör att det bedrivits jord- och skogsbruk under lång tid.

Utredningsområdet präglas i stora delar av sin närhet till Lögdö bruk som anlades 1685. Bruket köpte in malm från södra Sverige och då var placeringen invid Ljustorpsån och Lögdösjön, som då var seglingsbara och större än idag ett bra val. Under 1800-talet så minskade lönsamheten och 1878 blåstes det för sista gången i masugnen. Förutom masugn fanns det en stångjärnshammare på bruket (<https://www.logdo.se/historia/>). Placeringen nära vatten var bra för transporten av malm men utan kol blev det inget blåst i masugnen. Kolet kunde man inte transportera så långt (ett maximum på 3 mil brukar användas) då kolet var känsligt för skakningar. Det var därför skogarna runt bruket som levererade kolet till järnframställningen i Lögdö.

Området kring Indalsälvens utlopp och Bergeforsen var en viktig plats under flottningsepoken. Det var här som virket skildes inför vidare transport till de många sågverk som låg ute på Alnön. Bergeforsens kraftverk byggdes 1955 och flottningen upphörde i Indalsälven 1968.

Kustområdet i Västernorrland är även ett område där man idkat fågeljakt med hjälp av fågelfångstanläggningar på hållmarkerna uppe på höjderna. Det finns ett stort antal sådana anläggningar registrerade i närområdet.

Delar av utredningsområdet ligger även inom riksintresse för rennäringen och Ohredahke sameby nyttjar området och har gjort så under en lång tid.

Utredningens genomförande och resultat

Genomförande

Inför fältarbetet gjordes en excerpering där äldre kartmaterial och relevant arkiv och litteraturmaterial gick igenom. Även Kulturmiljöregistret och Skog och Historia- registret för området gick igenom.

Fältarbetet gjordes 12–15 juni samt 27 juni 2023 av arkeologerna Anna Engman och Karl-Johan Olofsson.

Fältarbetet genomfördes så som beskrivet under Metod och genomförande.

Resultat

Utredningen visar att det inom utredningsområdet finns 42 lämningar fördelade på 39 punktojekt och 3 ytojekt. Av dessa är 33 bedömda som fornlämningar, 6 som övriga kulturhistoriska lämningar och 3 som möjliga fornlämningar.

Fornlämningarna består till största delen av kolbottnar kopplade till Lögdö bruk samt några fångstgropar. De övriga kulturhistoriska lämningarna är husgrunder, fågelfångstanläggning, militär anläggning samt övrigt. De tre lämningar som bedömts som möjliga fornlämningar är en fångstgrop, en kolbotten och ett område med skogsbrukslämningar. Dessa tre lämningar har av olika anledningar inte gått att med säkerhet fastställa att det faktiskt är fornlämningar även om det i all tre fallen är mest troligt att det är så.

Samtliga kolbottnar har bedömts ha ett samband med Lögdö bruk som anlades 1685 och där sista blåsningen ägde rum 1878. Det gör att majoriteten av de kolbottnar som finns i området bör vara anlagda före år 1850 och då bedömas som fornlämningar. De kolbottnar vi registrerat har haft äldre grövre murkna stubbar på lämningen vilket gör att de kan antas vara äldre än 1850 (se vidare under Tolkningar).

Tabell över lämningar (punktobjekt) inom utredningsområdet.

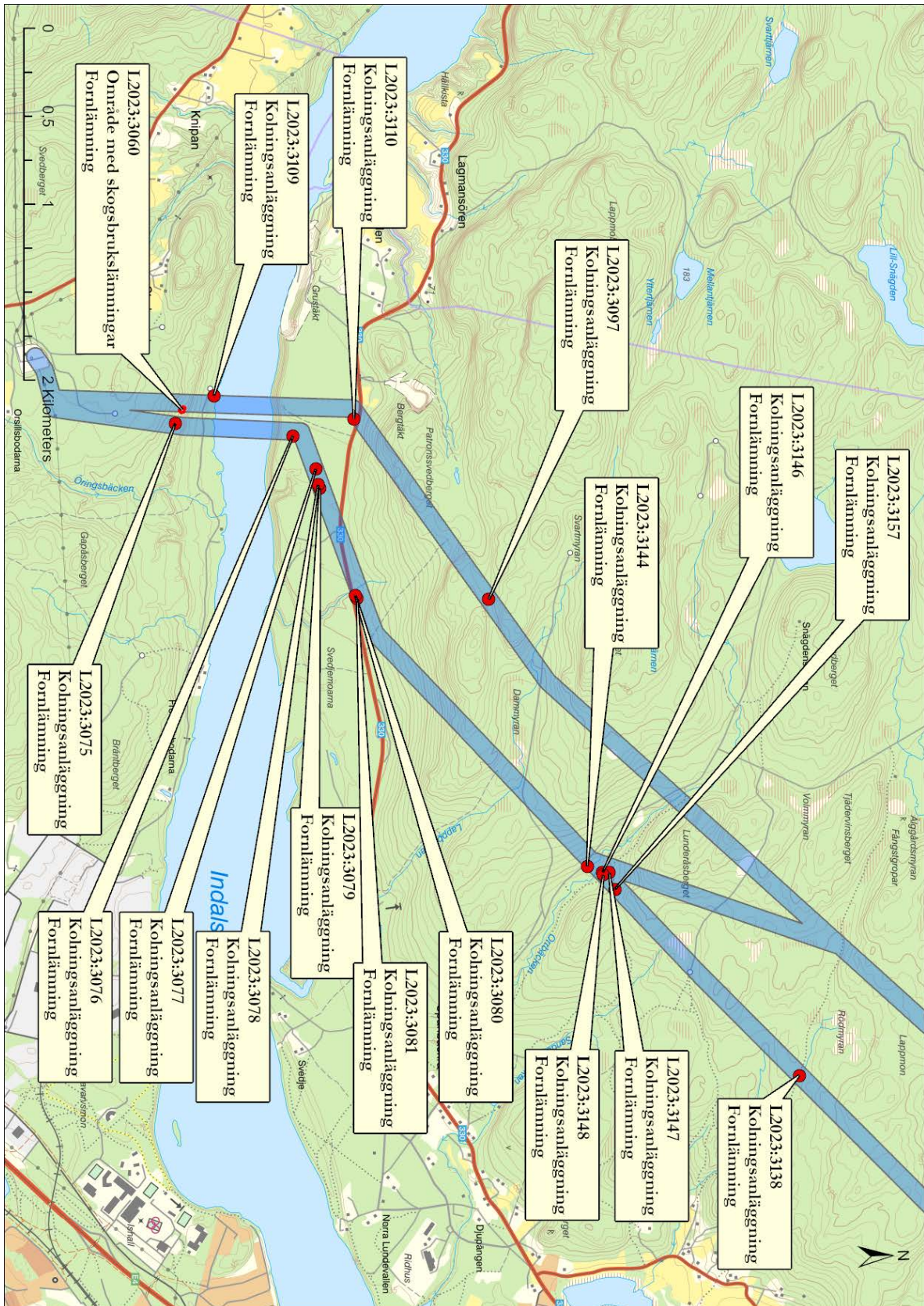
Lämningsnummer	RAÄ-nummer	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
L1936:9991	Hässjö 136:1	Fångstgrop	Fornlämning
L2023:3075		Kolningsanläggning	Fornlämning
L2023:3076		Kolningsanläggning	Fornlämning
L2023:3077		Kolningsanläggning	Fornlämning
L2023:3078		Kolningsanläggning	Fornlämning
L2023:3079		Kolningsanläggning	Fornlämning
L2023:3080		Kolningsanläggning	Fornlämning
L2023:3081		Kolningsanläggning	Fornlämning
L2023:3085		Kolningsanläggning	Fornlämning
L2023:3087		Husgrund, historisk tid	Övrig kulturhistorisk lämning
L2023:3088		Husgrund, historisk tid	Övrig kulturhistorisk lämning
L2023:3090		Husgrund, historisk tid	Fornlämning
L2023:3091		Övrigt	Övrig kulturhistorisk lämning
L2023:3092		Kolningsanläggning	Fornlämning
L2023:3093		Kolningsanläggning	Fornlämning
L2023:3094		Kolningsanläggning	Möjlig fornlämning
L2023:3095		Kolningsanläggning	Fornlämning
L2023:3096		Kolningsanläggning	Fornlämning
L2023:3097		Kolningsanläggning	Fornlämning
L2023:3099		Kolningsanläggning	Fornlämning
L2023:3101		Kolningsanläggning	Fornlämning
L2023:3102		Militär anläggning övrig	Övrig kulturhistorisk lämning
L2023:3109		Kolningsanläggning	Fornlämning
L2023:3110		Kolningsanläggning	Fornlämning
L2023:3111		Kolningsanläggning	Fornlämning
L2023:3112		Kolningsanläggning	Fornlämning
L2023:3123		Kolningsanläggning	Fornlämning
L2023:3138		Kolningsanläggning	Fornlämning
L2023:3140		Fångstgrop	Fornlämning
L2023:3142		Fångstgrop	Möjlig fornlämning
L2023:3144		Kolningsanläggning	Fornlämning
L2023:3146		Kolningsanläggning	Fornlämning
L2023:3147		Kolningsanläggning	Fornlämning
L2023:3148		Kolningsanläggning	Fornlämning
L2023:3152		Kolningsanläggning	Fornlämning
L2023:3153		Kolningsanläggning	Fornlämning
L2023:3154		Övrigt	Övrig kulturhistorisk lämning
L2023:3155		Fångstgrop	Fornlämning
L2023:3157		Kolningsanläggning	Fornlämning

Tabell över lämningar (ytobjekt) inom utredningsområdet.

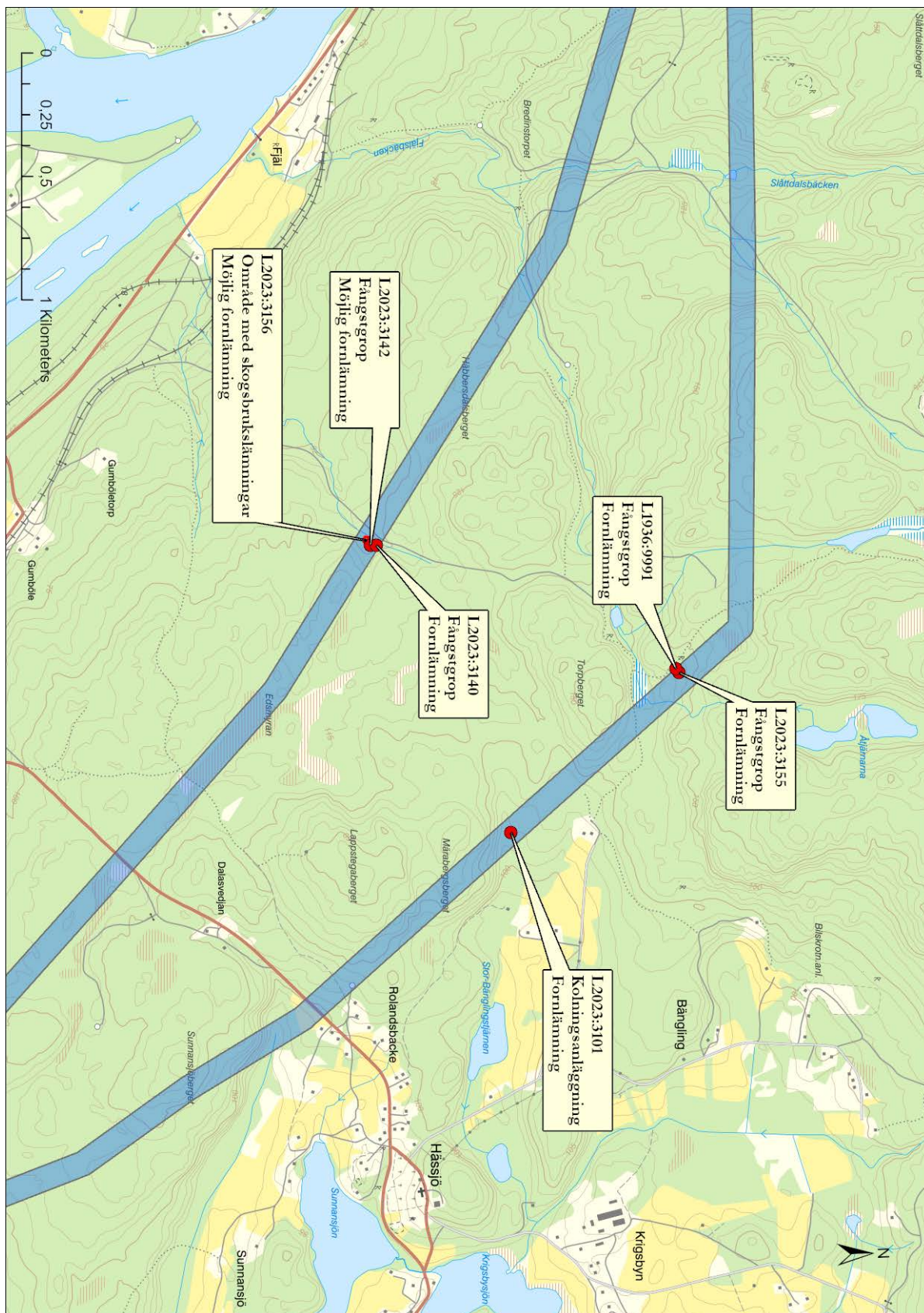
Lämningsnummer	RAÄ-nummer	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
L2023:3060		Område med skogsbrukslämningar	Fornlämning
L2023:3084		Fångstanläggning övrig	Övrig kulturhistorisk lämning
L2023:3156		Område med skogsbrukslämningar	Möjlig fornlämning

Trots att utredningsområdet går igenom ett område som för 7-8000 år sedan var ett strandnära kustområde finns det inga områden som ger intryck av att vara bra platser för stenålderslämningar. Inga lämningar av den typen har iakttagits med blotta ögat och heller inga sandiga äldre strandlinjer.

Det faktum att Ohredahke sameby nyttjat området och att det delvis ligger inom ett riksintresse för rennäringen gör att det fanns indikationer på att det skulle kunna finnas lämningar efter rennäringen. Inga lämningar av den typen har hittats. Det som skulle kunna hittas är rastplatser eller platser där man stannat under längre perioder och då är det härdar eller rester av kåtplatser som skulle kunna finnas. Terrängen inom det relativt smala utredningsområdet har inte varit idealisk för den typen av verksamheter.

Figur 2. Detaljkarta över lämningar i områdets västra del.

Figur 4. Detaljkarta över lämningar i områdets östra del.

Utöver dessa lämningar registrerade ytterligare nio lämningar som ligger precis utanför utredningsområdet. Av dessa är sju kolbottnar, en fågelfångstanläggning och en fångstgrop. Kolbottnarna och fångstgropen bedöms som fornlämningar medan fågelfångstanläggningen är övrig kulturhistorisk lämning.

Tabell över lämningar utanför utredningsområdet.

Lämningsnummer	RAÄ-nummer	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
L2023:3083		Kolningsanläggning	Fornlämning
L2023:3089		Kolningsanläggning	Fornlämning
L2023:3098		Kolningsanläggning	Fornlämning
L2023:3100		Fångstanläggning övrig	Övrig kulturhistorisk lämning
L2023:3103		Kolningsanläggning	Fornlämning
L2023:3108		Kolningsanläggning	Fornlämning
L2023:3136		Fångstgrop	Fornlämning
L2023:3149		Kolningsanläggning	Fornlämning
L2023:3151		Kolningsanläggning	Fornlämning

Tolkning och ytterligare åtgärder

Då det vid en utredning inför anläggandet av kraftledning inte ges en större bild av ett område blir antagandena och tolkningarna ett lite brottstycke ur en mer komplicerad helhet.

Tolkningen att alla kolbottnar inom området är kopplade till Lögdö bruk bygger på två saker. Dels att man inte kan frakta kol allt för långt utan att det skakar sönder. Dels på det faktum att det fanns äldre murkna (lätt att sparka sönder) stubbar på de allra flesta av kolbottnarna. En grov (ca 100 år gammal) murken stubbe bör ha avverkats för 30-50 år sedan och om det då står fullt uppvuxen skog på platsen idag så har den stått där i ca 70-100 år också. Räknar man bakåt så måste det ha börjat växa på lämningen för ca 200 år sedan, d.v.s. före år 1850. Att bruket lade ner sin järnframställning 1878 gör att det finns en liten risk att några av de kolbottnarna som vi hittat kan vara yngre men eftersom bruket var i drift i 193 år så bör det vara en så lite andel som är yngre än 1850. Metoden med stubbar är dock det enda sättet att få en datering då ¹⁴C-metoden inte är applicerbar på så moderna lämningar och dendrokronologi behöver en så pass stor bit ved, gärna med de yttre årsringarna kvar, att det oftast inte finns i en kolad mila.

Det som varit mest slående i den här utredningen är att det fortfarande, över 100 år efter att sista blåsningen i masugnen, fortfarande finns stigar i skogarna som helt klart är kopplade till kolningen. Majoriteten av alla kolbottnar som registrerats ligger i nära anslutning till en stig eller liknande. Om man går efter de stigar som finns i området så kommer man till kolbottnar. Alla dessa stigar är fortfarande i bruk som stig, vandringsled, skoterled eller annat och är markerade på moderna kartor vilket gör att det inte går att säga att de är övergivna. Av den anledningen har vi valt att inte registrera dessa stigar. Dessutom blir det bara korta sträckor av dessa som kommer med då bredden på utredningsområdet bara var 100 m och de flesta stigarna går i Ö-V riktning och vi inventerat i N-S. Dessa stigar har naturligtvis ett stort kulturhistoriskt värde även om de inte uppfyller kraven för att registreras in i Kulturmiljöregistret och bör via Skogsvårdslagen §30 och Miljöbalken ändå ha ett skyddsvärde.

I övrigt så är lämningarna som hittats den typ som var förväntat, skogsbrukslämningar, husgrunder, fågelfångstanläggningar är vanligt förekommande i skogsmarkerna i dessa trakter.

Att tre lämningar fått bedömningen möjlig fornlämning bör inte vara något problem då de inte är så pass ytstora lämningar att kraftledningen måste dras om för att kunna skydda även dessa. Alternativet att göra ytterligare utredning på dessa anser Jamtli vara onödigt på grund av ovanstående resonemang datering via ^{14}C och dendrokronologi.

Där utredningsområdet passerar Torpberget norr om Hässjö går sträckningen över några igenväxta åkrar. Dessa åkrar syns på det historiska ortofotot från 1960 och är inte, även om de är delvis igenväxta och övergivna, att betrakta som kulturhistoriska lämningar som ska registreras i KMR. Ingen av de åkrarna ger ett ålderdomligt intryck och har troligen tillkommit i relativt sen tid.

Det finns inte inom området några ytor som behöver genomgå ytterligare utredning enligt Jamtlis mening. Även om det kan ha funnits strandlinjer som varit intressanta som bra boplatser under stenålder och framåt så finns det i terrängen i dag inget som tyder på att kraftledningen kommer att gå över några sådana områden. Lämningar efter rennärningen kan även de vara svåra att se med blotta ögat men inte heller här finns det inom utredningsområdet några platser som känns angelägna att utreda ytterligare.

Källor

Ortnamnsarkivet

<https://www.logdo.se/historia/> (2023-07-13)

Lantmäteriets Arkivsök Historiska kartor

RAPPORTSERIE – JAMTLI, 2023

ISSN 1654-2045

- 2023:1 Marby gamla kyrka. Byte av stickspåntak, 2022
Henrik Ylikoski
- 2023:2 Fornminnesinventeringen kring Lossen 2022
Annabell Fogelberg
- 2023:3 Målning av hållristningarna i Glösa och Gärde. Fornvårdsprojekt, delrapport 2022
Anna Engman
- 2023:4 Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning vid bytomt/gårdstomt L1947:4696 på fastighet Valla 5:11
Annabell Fogelberg
- 2023:5 Handöls kapell. Kulturhistorisk utredning av begravningsplats
Victoria Bly
- 2023:6 Igulsberget. Arkeologisk förstudie inför anläggande av vindkraftspark
Anna Engman
- 2023:7 Vallbo kapell. Kulturhistorisk utredning av begravningsplats
Victoria Bly
- 2023:8 Frägnberget. Arkeologisk förstudie inför anläggandet av vindkraftspark
Anna Engman
- 2023:9 Åre gamla kyrka. Kulturhistorisk utredning av begravningsplats
Victoria Bly
- 2023:10 Undersåkers kyrka. Kulturhistorisk utredning av begravningsplats
Victoria Bly
- 2023:11 Arkeologisk utredning i Odensala
Kristina Jonsson
- 2023:12 Torråsen. Arkeologisk utredning inför anläggande av nytt regemente
Anna Engman
- 2023:13 Schaktning vid gravhögar i Odensala
Kristina Jonsson
- 2023:14 Kännberget. Arkeologisk utredning inför anläggande av vindkraftspark
Anna Engman
- 2023:15 Fasikan. Arkeologisk utredning inför anläggandet av vindkraftspark
Anna Engman
- 2023:16 Bandsjö – Torsboda. Arkeologisk utredning inför anläggandet av ny kraftledning
Anna Engman